

KRETZOI MIKLÓS ÉS A MAGYAR PALEOLITKUTATÁS

DOBOSI VIOLA

Magyar Nemzeti Múzeum, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16

e-mail: tdv@hnm.hu

Abstract

Miklós Kretzoi, palaeontologist, geologist contributed essentially to the field of prehistoric research as well. The author gives a short summary on his most important contributions to Hungarian Palaeolithic studies, ranging from methodological issues till the investigation of world famous sites like Tata, Érd and Vértesszőlős.

KULCSSZAVAK: KRETZOI MIKLÓS, PALEOLITIKUM, HOMINIZÁCIÓ, TATA, ÉRD, VÉRTESSZŐLŐS

KEYWORDS: MIKLÓS KRETZOI, PALAEOLITHIC PERIOD, HOMINISATION, TATA, ÉRD, VÉRTESSZŐLŐS

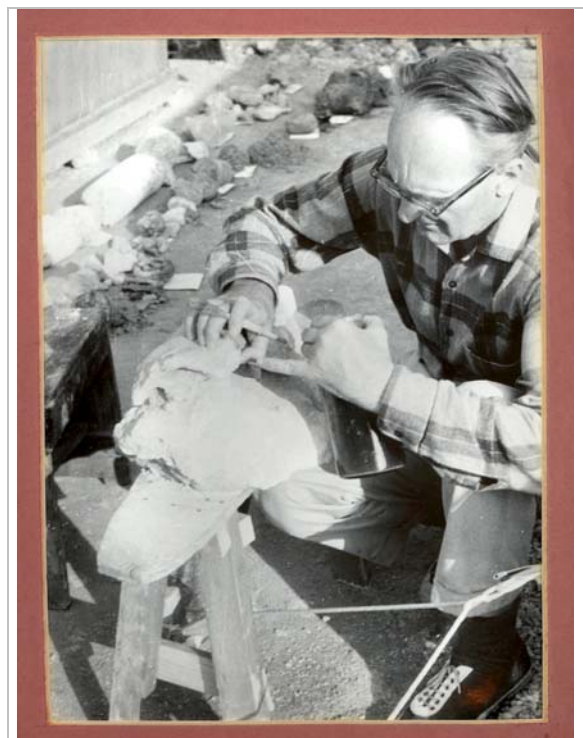
Kretzoi Miklós atyai tanítómesterét, Kadić Ottokárt búcsúztatta Horatius szavaival: "Non omnis moriar, multaue pars mei, vitabit Libitinam..."

Most mi méltatjuk Kretzoi Miklós hosszú, majd nyolc évtizedes pályafutását, amelynek eredményeképpen – sok más tudományág mellett – a régészetben is a halhatatlanok közé emelkedett.

Szűkebb szakterületünkön (legalább) három vonatkozásban alkotott maradandót.

1. A hominizáció Kretzoi Miklós érdeklődésének homlokterében állt, kutatása tudományos munkásságának jelentős részén végigvonul. Az ember evolúciójának nagy ívű felvázolását hazai leletek alapozták meg, amelyek jelentős részét régészeti ásatáson tárták fel. Ezek a sarkpontok nem Kretzoi Miklós szigorú kronológiai igényességének megfelelő sorrendben kerültek elő, ám „Kretzoi igazi tudós. Ugyanolyan izgalomba hozza egy új lelet, mint engem, de gyors agya pillanatok alatt számítógép munkát végez: átcsoportosítja a korábbi adatokat és máris közli az új eredményt...Évtizedek alatt a gazdag magyarországi alsó pleisztocén leletekből nemzetközileg elismert rendszert dolgozott ki, amely arra is alkalmas, hogy más európai és Európán kívüli leletekkel összevetve, azok korát is meghatározza” írta róla Vértes László (Vértes 1969). Ez a rendszer alkalmas nemcsak paleontológiai, hanem alsó és középső paleolit korú régészeti lelőhelyek kronológiai besorolására is, ahol az abszolút kort meghatározó vizsgálatok nem eredményesek, vagy megfelelő minta híján el sem végezhető.

A feltárás időrendjében az első hely a régészeté: Vértesszőlős. (**1. ábra**) Az ásatásoknak mindvégig aktív résztvevőjeként Kretzoi Miklós 1974-ben így sommázza a lelőhely 1963-as előkerülésének jelentőségét:

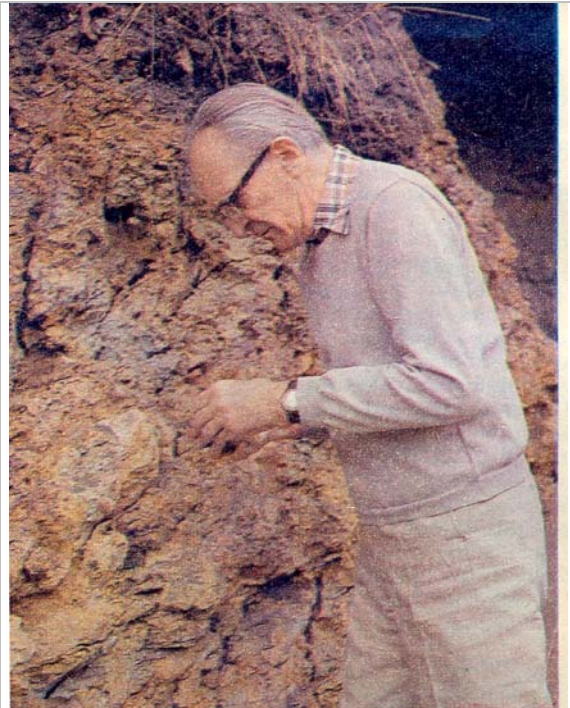

1. ábra

Kretzoi Miklós Vértesszőlősön. Skoflek István felvétele.

„elvi jelentőségű volt a ...vértesszőlősi telep... amely ősemlősmaradványokkal nagy pontossággal megállapítható korú ...hiteles körülmények között megőrzött település, ...amelynek legnagyobb fontosságát abban látom, hogy az emberreválás színterét ... a Holarktiszt ... hatalmas területére tágíthatjuk ki” (Kretzoi 1974)

Ezek a leletek, és a leletek feldolgozása kapcsán összegyűjtött lenyűgöző adathalmaz kiértékelése vezette el Kretzoi Miklóst arra, hogy újragondolja az ember kizárólagos afrikai eredetének elméletét.

2. ábra

Kretzoi Miklós Rudabányán.

Az emberréválás kezdő lépéseit megvilágító rudabányai leletek csak a másodikak voltak a sorban. A hominizáció kezdeteiről tanúskodó emberszerű főemlős maradványok azonban,

amelyek „megrengették a világot”, kívül esnek a régészet hatósugarán. **(2. ábra)**

Az utolsó, harmadik ebbe a sorba illeszkedő lelet már csak a ráadás volt a hominizáció folyamatának végéről: a második hazai neandervölgyi maradványok előkerülése és meghatározása a remetei Felső barlangban, Gáboriné Csánk Vera 1969-1970-es ásatásán. (Gáboriné Csánk 1984)

2. Kretzoi Miklós mellett, hogy néhány paleontológiai ásatása régészeti leleteket is eredményezett (Csákvár-Bárácháza kőfülke és a Baradla barlang ásatása Kadić Ottokárral) évtizedekig a nagy őskőkori telepátások állandó munkatársa volt. Ebből a tényből mindkét tudomány, a paleontológia és a régészet egyaránt sokat profitált. Ezek a lelőhelyek Tata, Érd és Vértesszőlős. Ez utóbbi két ásatás részben párhuzamosan folyt, bár a monográfiák megjelenése között jelentős idő telt el. Érd Gáboriné Csánk Vera, Tata és Vértesszőlős Vértes László ásatása. Az ezeken feltárt faunisztikai leletanyag újszerű, nemzetközileg is példamutató feldolgozásával az interdiszciplináris módszereiről ismert paleolitikutatást is gazdagította a múlt rekonstrukciójának új lehetőségeivel.

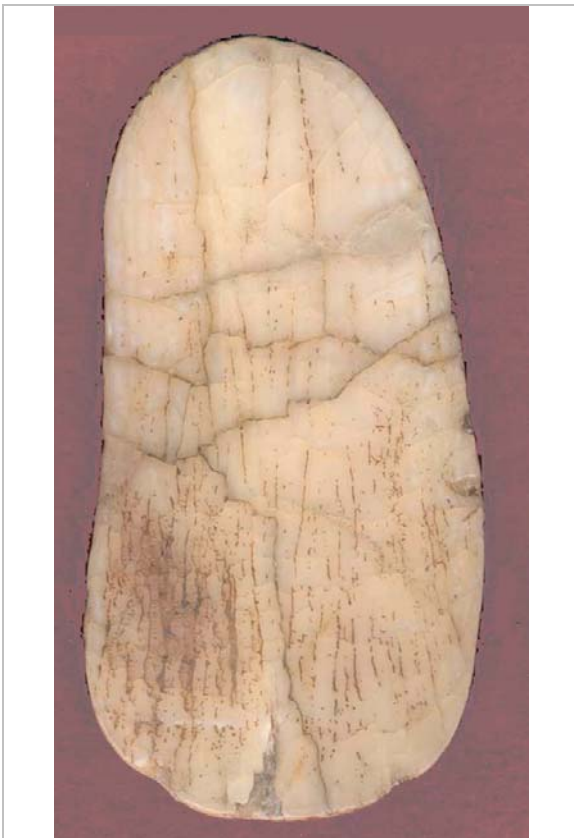
Tata-Porhanyóbánya középső paleolitik lelőhely karrierjének középső, Vértes László és Kretzoi Miklós nevéhez fűződő szakasza 1958-ban indult. **(3. ábra).**

3. ábra - Tata-Porhanyó. A régészeti lelőhely a gimnázium épülete alatt. Markó András felvétele

Az egyik legkorábban felfedezett, a 20. század legelejétől ismert nyíltszíni lelőhelyünk újra megtalálásában Kretzoi Miklós és Vértes László egyik legkedvesebb munkatársának, Skoflek Istvánnak elévülhetetlenek az érdemei.

Ezen a lelőhelyen és ezen az ásatáson ismerkedtek meg azokkal a szakmai és technikai nehézségekkel, amelyeket egy mindössze 80-100 cm magas, ám több méternyi mésztufával fedett medencében előkerült őskőkor település feltárása jelent. A nehézségekért a szakmai sikerek kárpótoltak. Itt nyílt először lehetőség arra, hogy a természettudományok legszélesebb körét bevonva egy középső őskőkori közösség élő és élettelen környezetét rekonstruálják. Választ kerestek és többnyire találtak is azokra a kérdésekre is, amelyek a lelőhelyen és környezetében tapasztalt jelenségekkel kapcsolatban felmerültek. Sajnos, a (nagyon) nagy emlős telepfauna, és a 3-4 cm. átlaghosszúságú eszközkészlet közötti, igencsak gyakorlati jelentőségű ellentmondást azóta sem sikerült feloldani: a tatai eszközkészlet nemcsak a zsákmány elejtésére, de feldolgozására is alkalmatlan. Mint ahogyan megtalálása óta vita tárgya a mindkét lapján és peremén csiszolt, felületén okkerrel színezett mamut fog-lemez funkciója vagy spirituális jelentősége. (**4. ábra.**)

4. ábra

Mamut foglemezről csiszolt tárgy - "csurunga"
Tata-Porhanyóról

Ezek a viták a tárgy mesterséges alakításának kétségbevonásáig terjednek.

A tatai fauna kettősséget mutat. (Kretzoi 1964). A Kárpát-medence centrális topográfiai helyzetéből következően a déli elterjedésű fajok északi határa, az északi fajok déli határa találkozik területünkön. Tatán tovább bonyolítja a helyzetet a sajátos környezet. Az egész évben 20-25 °C fokos vizű karsztforrások temperálták a közvetlen környéket, és kedvező hőmérsékletű vizes élőhelyet biztosítottak számos kisemlős-fajnak. A középső paleolit közösség zsákmánya, a tágabb környezet, a száraz sztyepp nagytetű növényevőiből került ki (ló, mamut–borjú).

A tatai fauna feldolgozásánál alkalmazta először Kretzoi Miklós a néhány évvel korábban kidolgozott „pocok-hőmérő” módszert régészeti állatsont anyagra. A kultúrrétegből gyűjtött kisemlősök ökológiai igényei alapján kiszámította a település idejének júliusi átlaghőmérsékletet: 19 °C. A száraz és viszonylag meleg periódus véleménye szerint egy korai Würm interstadiális, a Brørup. (Azóta inkább a Riss/Würm interglaciális végére datáljuk a lelőhelyet.)

A tatai lelőhely feldolgozása Vértes László irányítása alatt a feltárások befejezése után szokatlanul hamar megjelent. A monográfia akadémiai nívódíjat kapott.

Mint néhány évvel később kiderült, a tatai ásatás jó iskola volt. Az itt szerzett módszertani–szakmai tapasztalatokat évekkel később, Vértesszőlősen is hasznosítani tudták.

A következő állomás 1963-64-ben Érd, Gáboriné Csánk Vera ásatása volt.

A lelőhely előkerülésében éppúgy nagy szerepe volt a szerencsének, - véletlennek? - mint több paleolit lelőhely esetében

Gáboriné Csánk Vera két völgyfőben egy olyan középső paleolit lelőhelyet tárt fel, amely egy, addig hazánkban ismeretlen régészeti kultúra leleteit tartalmazta. A település bolygatatlan volt, a két völgyecske oldalfala megszabta a település határait. Nyíltszíni, mégis zárt lakóter volt, egyesítve az ezekből az adottságokból adódó előnyöket. A két kultúrrétegben és több települési szintben előkerült faunisztikai anyag elemzése olyan eredménnyel zárult, amely messze túlmutat egy régészeti lelőhely még oly gazdag faunájának hagyományos feldolgozásán is (**5. ábra**).

Az érdi leletanyag feldolgozása során megalapozott és kidolgozott régészeti zoológia (Gábori-Csánk & Kretzoi 1968) mint új diszciplína, minden, telep-ásatáson előkerült állatsont anyag feldolgozásának etalonjává lett. Bár jó eredmény eléréséhez számos körülmény szerencsés egybeesése szükséges

Faj	érett	fiatal	újszülött	kg	összesen
<i>barlangi medve</i>	350-450	100	30		40-50 000
<i>nagy növényevők</i>					
mammut	3-5	6-8		2-3500	32-38 000
ló	60-70	20-25		13-15 000	
vadszamar	15-20	-		1000	
szarvasok	30-33	2-3		2-3000	
orrszarvú	15-20	10-15		10-12 000	
bölcény, őstulok	10-15	1-2		2-3000	
kisebb kérődzők	5-6	1-2		1-200	
<i>ragadozók</i>					
farkas	15-20			150-200	1-2200
barnamedve	6-10			200-500	
barlangi hiéna	25-30	2-3		500-600	
barlangi oroszlán	6-10			600-800	
<i>egyéb fajok</i>	10-15				2-500

5. ábra

Érd. Régészeti-zoológiai feldolgozás a középső paleolitik lelőhelyre bekerült húsmennyiségről

(érintetlen lelőhely, kedvező fosszilizációs körülmények, teljes feltárás, pontos dokumentáció, stb.). A végső elemzés során a fauna szintenként, fajonként, nemenként, korcsoportonként és testrégiónként való szétválogatása a vadászat idejének, a terület eltartó képességének meghatározására, a település időtartamának becslésére, az elfogyasztott húsmennyiség kiszámítására is alkalmas volt.

Szeleta-szimpozium: Magyar Tudományos Akadémia a legelső ásatás óta állandó szakmai viták keresztüztüében lévő Szeleta kérdéskör megvitatására 1966-ban egy nemzetközi munkaértekezlet hívott össze. A házigazda Vértes László volt. Az értekezlet zárásaként megfogalmazott határozatban a résztvevők összefoglalták azokat a ismereteket, amelyeket a közép-európai levéleszközös kultúrákról akkor tudni lehetett. Kretzoi Miklós a kultúra ökológiai hátterét, élő és élettelen környezetét rekonstruálta (Vértes 1968) (6. ábra)

6. ábra

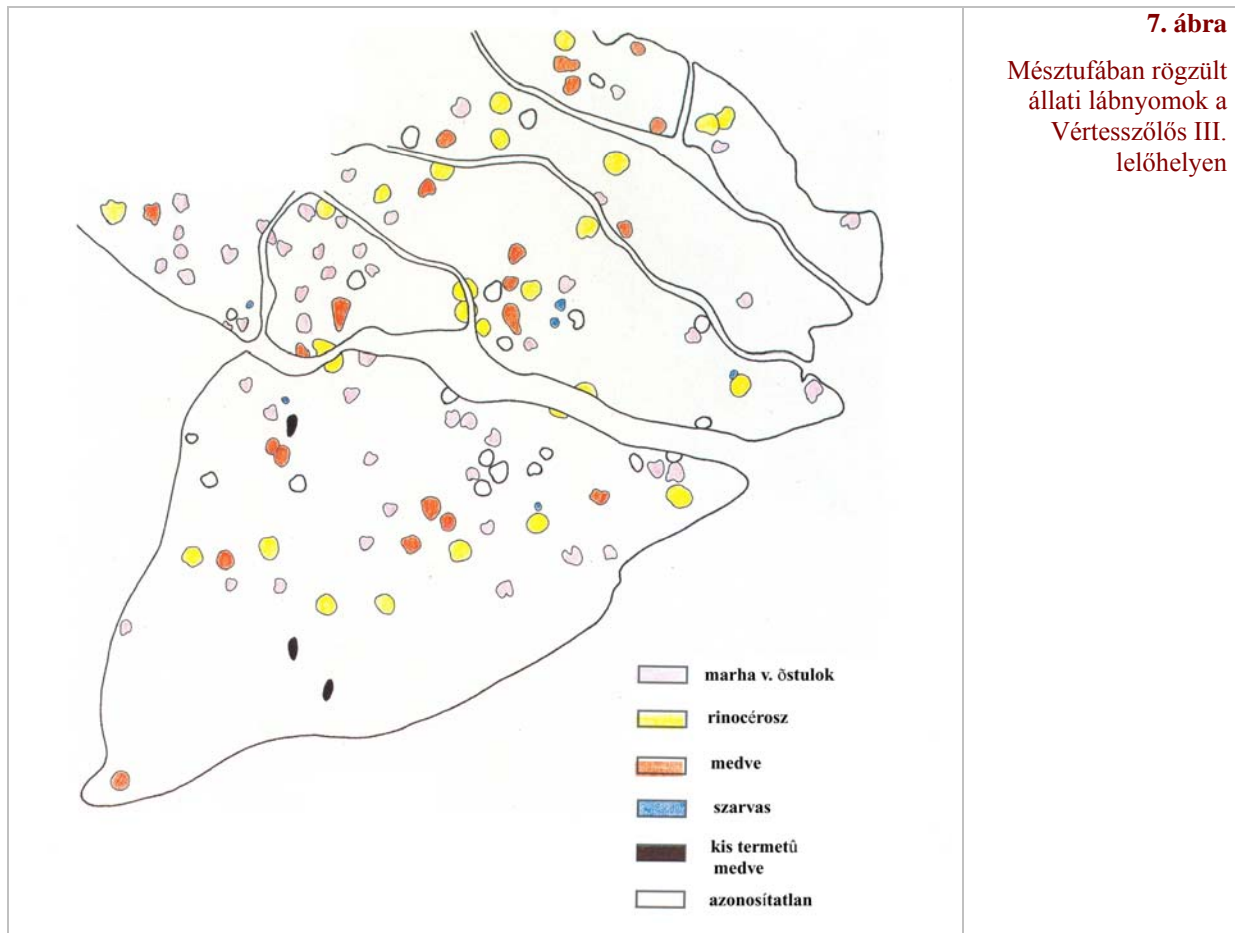
A Szeleta szimpózium résztvevői.

Végül, Vérteszölös. Pécsi Márton első értesítésétől Kretzoi Miklós ásató és publikáló társa, legközvetlenebb munkatársa volt Vértes Lászlónak, a régész 1968-ban bekövetkezett haláláig. A feldolgozás 1990-es megjelenése elsősorban Kretzoi Miklós szervező képességének, hazai és nemzetközi tekintélyének, a munkaközösség tagjait lendületes munkára ösztönző energiájának köszönhető. A monográfiában a régészeti lelőhelyek, az I. és III. telep gerinces faunájának a feldolgozását vállalta. Eredményei: a vérteszölösi telepfauna beillesztése a középső pleisztocén jól kidolgozott paleontológiai időrendjébe. A leggazdagabb kultúrréteg az I. lelőhely legelső szintje volt, mindegy 85 m²-t tártunk fel. A szokatlanul vastag kultúrréteg anyagának nagy része a telepcsont: átlag 8-10 cm-es darabokra tört állatsont, koponya- és állkapocs-darabok, fogak, kőeszközök, s az eszközök előállításánál keletkezett gyártási hulladék. Kretzoi Miklós becslései szerint a telep alsó kultúrrétegében, az őskőkori közösség első megtelepedésének időszakában 15-30 000 (!) kg élősúlyú zsákmány behurcolásával kell számolni, amely adat indokolja a nagy mennyiségű hulladékot. Erre következtetésre a fauna kevésbé törekeny és paleontológiailag fontosabb alkotóelemeinek elemzésével jutott. (Kretzoi 1990). A többi faunisztikai, botanikai, teraszmorfológiai, szedimentológiai adattal együtt legalább a lelőhely geokronológiai helyzetét tisztázza egyértelműen, ha már az abszolút kor meghatározására irányuló erőfeszítések oly sok bizonytalanságot eredményeztek. Megbízható adataink vannak a vérteszölösi előember étlapjáról, bár az élelem-szerzés módjának (aktív vagy passzív) megismeréséhez még nincsenek elégséges adataink. Annyi azonban bizonyos, hogy az előember telep és a közeli természetes hasadék fajösszetétele különböző. Az előember statisztikusan kimutatható mértékben előnyben részesített a növényevőket a ragadozókkal szemben.

Kretzoi Miklós munkája az egyik vérteszölösi különlegesség, a – szavaival élve – dekoratív kiegészítő, a lábnyomos felszín elemzése is (7. ábra).

A gyorsan szilárduló mésziszap megőrizte a forráshoz inni vagy dagonyázni járó állatok lábnyomát, mint ahogyan a forrás vizébe hullott leveleket is. Kretzoi Miklós tisztázta, hogy a felfedezés eufóriájában tévesen meghatározott lábnyomok – sajnos – nem az előemberé, hanem egy medvéé. Lehet, hogy így kevésbé szenzációs, viszont hiteles.

A vérteszölösi kötet az ásató korai halála miatt Kretzoi Miklós gondos szerkesztői munkáját dicséri. Tata után immár a második nagy nemzetközi és hazai kutatógárdát felsorakoztató, komplexitásában példamutató monográfia, Vérteszölös is akadémiai nívódíjat kapott.

3. Végül: az őslénytani és régészeti ásításokon előkerülő állatsontokat feldolgozó paleontológusok és zoológusok képzése volt a hivatása évekig. Velük együtt a régészek nemzedékei tanulták tőle a tudományos gondolkodás és módszertan elemeit, ha felkeresték mindig szívesen adott tanácsért, helyreigazításért, tovább lendítő ötletekért.

Itt is, most is, külön köszönjük, hogy Kretzoi Miklós a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta élete során és elsősorban a rudabányai leletek feldolgozása kapcsán összegyűjtött másolat- és összehasonlító gyűjteményét, amelyet tisztelettel használunk és emlékével együtt megőrzünk.

Irodalom

GÁBORINÉ CSÁNK, V. (1984) A Remete Felső barlang és a „Dunántúli Szeletien”. *Budapest Régiségei* **XXVI**. 5-32.

GÁBORI-CSÁNK, V. & KRETZOI, M. (1968) Zoologie archéologique. In: Gábori-Csánk, V. *La station du Paléolithique moyen d'Érd-Hongrie*. Akadémiai Kiadó. 223-244.

KRETZOI, M. (1964) Die Wirbeltierfauna des Travertin-Komplexes von Tata. In: Vértes, L. (ed.) *Tata, eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn*. Akadémiai Kiadó. 105-126.

KRETZOI, M. (1974) Az emberreválás útján. *Anthrop. Közl.* **18**. 121-128.

KRETZOI, M. (2002) *The fossil Hominoids of Rudabánya (Northeastern Hungary) and early Hominization*. Hungarian National Museum . 1-287.

VÉRTES, L. (1968) Szeleta-Symposium in Ungarn. *Quartär* **19**. 381-390.

VÉRTES, L. (1969) *Kavics Ösvény*. Gondolat kiadó

